

Nicholas Mulder

MACHT

Een mondiale
geschiedenis van
onteigening

EN

EIGENDOM

Vertaald door Fred Hendriks

ALFABET UITGEVERS

2026

Inhoud

Inleiding	9
Deel I	
De geboorte van het onteigeningsrecht	31
Hoofdstuk I Het privilege van confiscatie	33
Hoofdstuk II Grote en gewelddadige herschikkingen	62
Hoofdstuk III Een feest van wetteloosheid	93
Deel II	
De opkomst van de burgerlijke orde	129
Hoofdstuk IV Het ontluikende systeem van vrijheid	131
Hoofdstuk V De zegeningen van onteigening	164
Hoofdstuk VI Het einde van de mens als eigendom	197
Hoofdstuk VII Een smeltoven van imperia	229
Hoofdstuk VIII Risico's van uitruil	260
Deel III	
De grote compressie	281
Hoofdstuk IX Een bodemloze put	283
Hoofdstuk X De decreten die de wereld schokten	314
Hoofdstuk XI Warme en koude onteigening	340
Hoofdstuk XII Heren en meesters van de economie	374
Hoofdstuk XIII Liberalisme of vrijheid	402
Hoofdstuk XIV Roofstaten	430

Deel iv	
Het hoogtepunt	467
Hoofdstuk xv De mystiek van nationalisatie	469
Hoofdstuk xvi Kleine stukjes socialisme	495
Hoofdstuk xvii De mondiale derde stand	517
Hoofdstuk xviii De verandering van hemel en aarde	553
Deel v	
Nieuwe impulsen	585
Hoofdstuk xix Het demonstratie-effect	587
Hoofdstuk xx Op zoek naar een toevluchtsoord	611
Hoofdstuk xxi De emancipatie van activa	645
Hoofdstuk xxii Paden van transitie	672
Hoofdstuk xxiii Een nieuw mercantilisme	694
Nawoord	725
Dankwoord	737
Lijst van tabellen en figuren	739
Lijst van illustraties	741
Lijst van kaarten	746
Noten	747

Inleiding

In februari 2022 viel een grote Russische troepenmacht Oekraïne binnen. De bloedige oorlog die daarop volgde heeft vele slachtoffers geëist. De inval is ook geëscaleerd tot een wereldwijde economische oorlog waarbij staats- en privébezittingen in beslag zijn genomen. De Russische staat heeft grote hoeveelheden Oekraïens akkerland voor eigen gebruik onteigend en zo'n 50 miljard dollar aan bezittingen van 'niet-bevriende' zakenlieden en buitenlandse bedrijven geconfisqueerd.¹ De internationale coalitie van westerse staten die Oekraïne steunen heeft minstens 58 miljard dollar aan Russische privébezittingen bevroren, variërend van enorme villa's en kunstcollecties tot privéjets en superjachten, waarvan er sommige zijn geveild.² Maar verreweg de grootste actie was de westerse bevroering van meer dan 300 miljard dollar aan financiële assets van de Russische Centrale Bank. In de loop der jaren is in westerse hoofdsteden de roep om deze Russische tegoeden volledig te onteigenen om Oekraïne financieel te steunen steeds luider geworden, een stap die zou neerkomen op de grootste confiscatie van buitenlands bezit sinds de bolsjewieken in 1918 alle internationale investeringen in Rusland overnamen.³ Aan alle kanten heeft het begin van de grootste oorlog in Europa in tachtig jaar de realiteit van en het vooruitzicht op onteigening weer op de voorgrond geplaatst.

Deze dramatische staatsinterventies in de bezitsorde als gevolg van de Russisch-Oekraïense Oorlog worden gemakkelijk afgedaan als afwijkingen van de historische norm. Maar in het grotere geheel van de geschiedenis zijn ze veel minder uitzonderlijk dan op het eerste gezicht lijkt. Sinds in de achttiende en negentiende eeuw de moderne

staat zich ontwikkelde en de industrialisatie een periode van langdurige economische expansie inluidde, zijn grote onteigeningen regelmatig voorgekomen. Confiscaties van goederen, grondgebied, mensen, technologieën en inkomensstromen hebben samenlevingen overal verregaand veranderd. Toen staten eenmaal konden bepalen wat als legitiem eigendom gold, konden ze bezittingen van sommige mensen afnemen en aan andere mensen geven. Overal waar individuele eigendomsrechten ontstonden, verrees ook al snel de confiscatoire staat.

De gedwongen overdracht van bezit roept gedachten aan despotisme en onvrijheid op. In de eerste helft van de twintigste eeuw voerden de dictaturen van Stalin en Hitler meedogenloze onteigeningscampagnes uit. Maar hun beruchte regimes waren niet de enige staten die in deze periode hun toevlucht namen tot massale bezitsoverdracht. Tussen de Eerste Wereldoorlog en het begin van de Koude Oorlog namen de Britse en Amerikaanse regeringen meer eigendommen in beslag dan Hitler en Stalin bij elkaar. Als onteigenaar werden de grote dictators van het interbellum overschaduwd door democratische leiders in Londen en Washington, die aan het hoofd stonden van de grootste economieën ter wereld. David Lloyd George, Woodrow Wilson, Franklin Roosevelt, Clement Attlee en Harry Truman onteigenden tientallen miljarden dollars aan bezittingen. In sommige gevallen ging het om eigendommen van vijanden, maar meestal ging het om bezittingen van hun eigen burgers: fabrieken, grond, mijnen, vastgoed, nutsvoorzieningen, infrastructuur, waardepapieren, goud, spaargeld en intellectueel eigendom. Kapitalistische democratieën onthielden zich dus niet van onteigening; ze waren er zelfs subtieler en succesvoller in dan hun autoritaire rivalen.

Dit dramatische hoogtepunt in de twintigste eeuw was slechts één episode in een veel langere historie van onteigening, een praktijk die al honderden jaren een integraal onderdeel van de westerse politieke en economische geschiedenis vormde. Onteigening heeft enkele van de positiefste transformaties en enkele van de ernstigste misstanden in de moderne geschiedenis veroorzaakt. Onteigening heeft een einde gemaakt aan het feodalisme en de basis gevormd van de civiele rechtssystemen die de meeste landen ter wereld hanteren. Ze speelde een cruciale rol bij de veroveringen van Napoleon en de misdaden van de nazi's. Ze maakte de afschaffing van de slavenhandel, slavernij en

lijfeigenschap mogelijk. Ze joeg de migratie van plattelandsbewoners naar de industrialiserende steden aan en was de drijvende kracht achter de uitbreiding van de spoorwegen. Ze vormde het wezen van het westerse kolonialisme in de negentiende eeuw én van de wereldwijde dekolonisatie in de twintigste eeuw. Ze vormde de kern van de totale oorlog en het totalitarisme, maar droeg ook bij aan het succes van de New Deal, de Europese welvaartsstaten en de Aziatische tijgereconomieën na de Tweede Wereldoorlog. Onteigening kende een hoogtepunt tijdens de wereldwijde economische crisis van de jaren zeventig, vergezelde het einde van het communisme in Oost-Europa en is medebepalend geweest voor de opkomst van China in de laatste decennia. In recente jaren is onteigening weer een rol in de mondiale politiek gaan spelen als een economisch en financieel wapen dat wordt ingezet door concurrerende grootmachten. Ten goede of ten kwade, een groot deel van onze moderne wereld is letterlijk op onteigening gebouwd.

Toch is onteigening als historisch verschijnsel opmerkelijk weinig onderzocht.⁴ Voor zover dat wel is gebeurd, is ze ofwel afgedaan als een ongewenst probleem dat we maar beter uit de weg kunnen gaan ofwel onderdeel geworden van veel grotere verhalen. Veel experts beschouwen haar tegenwoordig als een betreurenswaardige afwijking van de bescherming van bezit, als een euvel dat vooral voorkomt in instabiele en onderontwikkelde samenlevingen buiten de rijke wereld. Tegelijkertijd benaderen veel onderzoeken naar onteigening haar als een bijproduct van grotere historische en ideologische krachten, zoals oorlogsvoering, kolonialisme en diverse vormen van autoritarisme.⁵ Maar onteigening is veel minder uitzonderlijk en veel wijdverbreider geweest dan deze opvattingen doen vermoeden. Dit is vandaag de dag misschien duidelijker, nu confiscatoire staatsmacht, die grotendeels gold als iets uit het verleden, op allerlei fronten is teruggekeerd, van huizen crises en de nationalisatie van grondstoffen tot de beslagname van land en bezittingen in oorlogstijd en technologische concurrentie. Als we willen begrijpen wat er met ons huidige mondiale politieke en economische landschap gebeurt, moeten we onze kijk op de gebeurtenissen en krachten die ons hier hebben gebracht aanscherpen. Een essentieel onderdeel van deze nieuwe blik is een beter inzicht in de gedenkwaardige, dramatische en verrassende geschiedenis van onteigening.

Dit boek presenteert vier hoofdargumenten. Ten eerste is onteigening in de afgelopen tweeënhalve eeuw nagejaagd door actoren met zeer diverse achtergronden en ideologische overtuigingen. Ten tweede is onteigening in de loop der tijd gangbaarder geworden dankzij de ontwikkeling van de confiscatoire staatsmacht. Ten derde werd deze confiscatoire staatsmacht vooral verfijnd in Europese, relatief rijke en industrialiserende economieën, en niet in zwakkere staten en minder ontwikkelde economieën. Ten vierde heeft confiscatie afhankelijk van de omstandigheden sterk uiteenlopende effecten op kapitaal gehad doordat ze bezit kan vernietigen, maar ook kan behouden en zelfs vergroten. Alles bij elkaar genomen bieden deze vier argumenten nieuwe inzichten in de wijze waarop onteigening onze wereld heeft gevormd.

Onteigening is een complex, controversieel en bijzonder netelig onderwerp. Dat begint al met de termen waarmee we haar beschrijven. Het is gebruikelijk om een onderscheid te maken tussen enerzijds ‘ont-eigening’ als een legitieme juridische procedure waarbij compensatie wordt geboden, en anderzijds de meedogenlozer daad van ‘confiscatie’, die een vorm van straf is en niet gepaard gaat met schadeloosstelling. Hoewel dit onderscheid op papier zinnig lijkt, is het in concrete historische gevallen vaak moeilijk te maken. Want het antwoord op de vraag welke vorm en mate van compensatie voldoende zijn, is vaak subjectief. Weerspiegelt de aangeboden schadeloosstelling de werkelijke waarde van een bezit? Precies vanwege deze vraag zijn staatsgrepen gepleegd, burgeroorlogen gevoerd en invasies gelanceerd. Wat voor de één rechtvaardige onteigening is, is voor de ander vaak illegale confiscatie. Uiteraard is de mate van dwang niet irrelevant. We kunnen onteigening en confiscatie dan ook het best zien als nauw verwante en elkaar regelmatig overlappende praktijken in een breed spectrum van beslaglegging. Zoals we zullen zien, speelt compensatie een centrale rol in de geschiedenis van onteigening juist omdat ze een manier is om machtsuitoefening te legitimeren. Met andere woorden, schadeloosstelling is onderdeel van beslagleggingsbeleid en is als zodanig onderhandelbaar en aanvechtbaar.

De dwingende verwerving van bezit is onder verschillende namen opgevoerd, afhankelijk van de vraag wie de verwerver was en wie ervan heeft geprofiteerd. Staten zijn belangrijke onteigenaars geweest,

maar niet de enige: ook bedrijven en privépartijen, variërend van Europese monopolistische ondernemingen en spoorwegmaatschappijen in koloniale tijden tot Amerikaanse vastgoedontwikkelaars en Chinese Gemeenschaps- en Dorpsondernemingen in recente decennia, hebben zich op dit vlak niet onbetuigd gelaten.

De bekendste vorm van onteigening is nationalisatie. In Engelstalige publicaties wordt deze term vaak begrepen als een overname van bezittingen door de staat, maar in feite heeft nationalisatie betrekking op elke overdracht van bezit van een vermeende buitenstaander of buitenlander naar een lid van de ‘natie’, of dit nu een publieke of een private partij is.⁶ De beruchtste discriminerende plundercampagne van de twintigste eeuw, de ‘arisering’ van de eigendommen van Europese Joden door de nazi’s in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw, was precies zo’n hybride publieke en private onteigening die gericht was op een minderheidsgroep, maar niet op particulier bezit als zodanig – in veel gevallen hebben juist Duitse bedrijven er het meest van geprofiteerd.⁷

De confiscatie van bezit is nuttig geweest voor zowel politiek links als politiek rechts. Radicalen hebben confiscatie gebruikt om de oude orde te ontmantelen ten gunste van nieuwe liberale en egalitaire experimenten namens de samenleving (socialisering) of namens collectieve instellingen (collectivisatie). Ook veel liberale partijen hebben in tijden van nationale noodsituaties en conflicten eigendommen in beslag genomen van individuen die zij als ‘vijandige buitenlanders’ beschouwden.⁸ Tegelijkertijd begonnen vooruitziende elites in te zien dat de herverdeling van hulpbronnen een krachtig middel was om de massa te sussen en maatschappelijke onrust te voorkomen. Landhervorming en gecompenseerde onteigening waren in het negentiende- en twintigste-eeuwse Europa en daarbuiten essentiële instrumenten om politieke stabiliteit te verwezenlijken.⁹ Technocraten omarmden ze als middel om nationale en internationale crises te bestrijden, terwijl democraten streefden naar een grotere toegang tot politieke macht en hulpbronnen. Afhankelijk van de omstandigheden kon de beslagname van eigendom het wezen van een revolutie zijn of juist de wezenlijke hervorming tégen een revolutie. Dit kameleontische karakter van onteigening verklaart waarom ze zoveel invloed heeft uitgeoefend en op zoveel momenten en plaatsen zo hardnekkig is geweest.

De verscheidenheid aan identiteiten van onteigenaars is zo oud als de geschiedenis van georganiseerde staten. De annalen van antieke mediterrane stadstaten staan vol met confiscatoire heersers en populistische nivelleerders. Plato schreef hoe demagogen konden veranderen ‘van een mens in een wolf. [...] Dit gebeurt met de leider van een opstand tegen mensen met geld.’¹⁰ In de Romeinse republiek stelden de gebroeders Gracchus voor staatsland onder boeren te verdelen om te voorkomen dat de elites excessieve rijkdom verwierven – een dappere hervorming waarvoor ze door de senatorenklasse werden vermoord.¹¹ Euraziatische imperia waren ook zeer vertrouwd met confiscatie als instrument van bestuur en recht. De Chinese Han- en Tang-dynastieën hebben diverse grootschalige landhervormingen doorgevoerd.¹² Arabische kaliefen, Mongoolse leiders en christelijke feodale heren hebben allemaal hun volgelingen land gegeven dat ze van verslagen vijanden hadden afgenomen.¹³ In het grootste deel van de antieke en middeleeuwse geschiedenis waren confiscaties het resultaat van militaire veroveringen, een straf voor opstandelingen of pogingen om corruptie onder de elites in te dammen. Deze laatste categorie van confiscatie was zelfs in stabiele perioden gewoon, omdat adellijke titels en politieke functies economische welvaart opleverden.

In het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Europa werd de onteigening van privébezit belangrijker en meer gereguleerd.¹⁴ Naarmate de rijkdom van handelaren toenam en de internationale oorlogsvoering intenser werd, werd de vraag wie in naam van het algemeen belang vermogen mocht confisqueren zeer urgent. De Nederlandse jurist Hugo de Groot ontwikkelde de eerste moderne politieke theorie van onteigening toen hij in zijn traktaat *Het recht in oorlog en vrede* uit 1625 stelde dat alle samenlevingen waren gebaseerd op een sociaal contract dat individuele rechten op bezit beschermde. De Groot betoogde echter dat soevereine heersers een superieure claim op privébezit hadden, een ‘onteigeningsrecht’ (*dominium eminens*). Daardoor konden ze in ‘gevallen van uiterste nood’, wanneer het voortbestaan van de samenleving zelf op het spel stond, de bezittingen van individuen schaden, onteigenen en zelfs verwoesten. Bovendien vond De Groot dat, zolang er enige vorm van compensatie werd geboden, dit onteigeningsrecht kon worden toegepast ‘op alle gevallen die de publieke zaak betreffen, waarvoor volgens de oorspronkelijke in-

richters van de samenleving particuliere belangen moeten wijken'.¹⁵

Door staten een brede basis te verlenen om in het algemeen belang eigendommen te confisqueren legde de Nederlander het fundament voor het meeste moderne politieke en juridische denken over onteigening. Toen de Amerikaanse Founding Fathers in de jaren tachtig van de achttiende eeuw de macht van hun jonge republiek om in publiek belang privébezit te confisqueren in wetten wilden vastgelegde, wendden ze zich dan ook tot De Groots concept van het onteigeningsrecht. Daarmee legden ze de term waarmee onteigening tegenwoordig in de Verenigde Staten bekend is – *eminent domain* – juridisch vast.¹⁶

Hugo de Groot was op een belangrijk inzicht gestuit: het vermogen om eigendommen te confisqueren in het algemeen belang was geen marginale factor bij de vorming van coherente staten, maar een van de fundamentele eigenschappen van soevereiniteit. De ontwikkeling van deze bevoegdheden tot wat ik de 'confiscatoire staat' noem breidde zich in het moderne tijdvak eerder meer uit dan minder. Terwijl samenlevingen industrialiseerden en steeds complexer werden, werden onteigeningsmechanismen algemeen gebruikte instrumenten van openbaar bestuur. Bezit confisqueren bleek een verleidelijke manier om obstakels voor economische ontwikkeling weg te nemen. De uitbraak van grote politieke en financiële crises kon leiden tot de vordering van essentiële goederen en bezittingen. Staten eisten ook hulpbronnen op om sociale gelijkheid te bevorderen en de nationale veiligheid te beschermen. Van de 550 grondwetten die tussen 1850 en 2008 wereldwijd zijn opgesteld, bevat zo'n 83 procent expliciete bepalingen om in verband met het algemeen belang beslag te kunnen leggen op privébezit.¹⁷

Onteigening legt een spanning bloot in het hart van moderne eigendomsrechten, die enerzijds voor hun bescherming afhankelijk zijn van de overheid en anderzijds door de macht van de overheid worden bedreigd. Deze onveranderlijke dubbele aard van de relatie van de staat met bezit – als hoeder én als bedreiger – komt voort uit een simpel feit: elke staat die bezittingen kan beschermen, kan deze ook afnemen.¹⁸ Het hybride karakter van eigendomssystemen wordt weerspiegeld in deze twee tegenstrijdige kanten van staatsmacht.¹⁹ Aan de ene kant is de staat de principiële beschermer van eigendomsrechten

en de hoogste rechter op dit gebied. Hij handhaaft normen die voor spelbaarheid bieden en rationele afwegingen mogelijk maken. In dit boek noem ik de aan regels gebonden kant van het staatsgezag die bezit beschermt de ‘propriëtaire staat’.

Aan de andere kant bezit de staat een aanzienlijke mate van macht over individuen en hun materiële bezittingen. Het vermogen van de staat om zich bezittingen toe te eigenen door toezicht, beslagname en de overdracht van controle en eigendomsrechten is de ‘confiscatoire staat’. Dit is een belangrijk aspect van staatsmacht, maar heeft veel minder aandacht gekregen van onderzoekers, die zich hoofdzakelijk hebben gericht op de bezitsbeschermende functie van staatsinstellingen. Deze onevenwichtige aandacht heeft geleid tot een zeer eenzijdige kijk op ons verleden. Een groot deel van de geschiedenis is beschreven vanuit het stabiele gezichtspunt van de propriëtaire staat, terwijl die in feite in zeer hoge mate is bepaald door de macht van de confiscatoire staat.

Een denker die het confiscatoire fundament van de moderne staat en economische ontwikkeling niet heeft genegeerd, was de bekende Duitse sociaal wetenschapper Max Weber. In zijn beroemde lezing ‘Politik als Beruf’, gehouden in 1919 in München, gaf Weber een onuitwisbare definitie van de moderne staat: een entiteit die het legitime gebruik van geweld binnen een gegeven grondgebied weet te monopoliseren. Hij benadrukte echter dat staten deze suprematie niet op vredige wijze hadden verworven; ze hadden dat gedaan door zich met geweld macht en bezittingen toe te eigenen.

Weber stelde: ‘Overall kwam de ontwikkeling van de moderne staat op gang doordat de vorst de onafhankelijke “particuliere” uitoefeningen van geweld om hem heen onteigende.’²⁰ De Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter, een tijdgenoot van Weber die bekend is vanwege zijn theorie van kapitalistische innovatie als een vorm van ‘creatieve destructie’, omschreef in vergelijkbare termen hoe fiscaal-militaire staten waren gevormd door zegevierende heersers die hun tegenstanders hadden onteigend. ‘Nu stond hij daadwerkelijk op zijn territoria als een landheer op zijn grondgebied, nu was hij de staat,’ aldus Schumpeter.²¹

En de moderne staat was niet de enige belangrijke instelling waarvan de oorsprong in onteigening lag; dat gold ook voor grote onder-

nemingen. Weber meende dat het proces van politieke onteigening dat de staat had gevormd een ‘perfecte parallel [had] in de ontwikkeling van de kapitalistische onderneming via de geleidelijke onteigening van particuliere producenten’ – de kleine boeren en onafhankelijke ambachtslieden die de nek waren omgedraaid door op winst beluste landheren en grote ondernemers.²² Volgens hem vonden twee van de essentiële bouwstenen van de moderne wereld, de bureaucratische staat en de kapitalistische onderneming, allebei hun oorsprong in onteigening.

Webers onverbloemde kijk op onteigening – als een politieke en economische strijd tussen staten en ondernemingen, instellingen en individuen, over de vraag wie de bezitsorde vormt – helpt ons de typische kenmerken van confiscatoire staten te begrijpen. Zulke staten hebben allemaal, in meer of mindere mate, vier essentiële functies ontwikkeld die onteigening als gemeenschappelijke factor hebben. De eerste was kadastraal: confiscatoire staten kregen steeds meer inzicht in hun eigen samenlevingen, vooral in de verdeling van bezit en vermogen onder economische belangengroepen. Hun tweede functie was accumulatief: dankzij onteigening konden staten grote verzamelingen van in beslag genomen grondgebieden en vermogens opbouwen; deze staatsbezittingen konden ze vervolgens in de private economie injecteren ten bate van nieuwe klassen van eigenaren, per opbod verkopen om hun begrotingen op orde te brengen of gebruiken om staatsmonopolies en industriële ontwikkeling te exploiteren. Een derde functie was destructief: confiscatoire staten waren machtige stormrammen tegen gevestigde belangen die in de weg stonden van politieke eenwording, bestuurlijke rationalisatie en economische modernisering. Ze legden beslag op de bezittingen van opstandelingen en vijanden tijdens burgeroorlogen en revoluties terwijl ze hulpbronnen vergaarden om oorlogen tegen hun vijanden vol te kunnen houden. Een vierde functie was generatief: in de juiste combinatie met propriëtaire staatsmacht konden confiscatoire staten nieuwe bezitsordes scheppen waar oudere gefragmenteerde of hiërarchische bezitssystemen hadden bestaan of waar überhaupt geen sprake van duidelijke eigendomsrechten was geweest. Door het succes van hun generatieve functie konden ze nieuwe maatschappelijke ordes vestigen waarvan de legitimiteit de dwang die aan hun wieg had gestaan uitwiste.

Deze kenmerken van confiscatoire macht waren niet statisch. Ze ontwikkelden zich in verschillende mate en op unieke wijze in individuele landen. Ook waren ze niet allemaal per se succesvol: confiscatoire staten konden ontstaan en uiteindelijk toch instorten. Dat is de reden waarom we onteigening op holistische wijze moeten zien als een verzameling processen die, zoals Weber meende, ‘plaatsvonden in alle landen ter wereld’, maar ‘met wisselende resultaten’.²³

De innovatiefste en invloedrijkste voorbeelden van onteigeningsmacht ontstonden niet in armere ontwikkelingslanden maar in de meer ontwikkelde en rijkere staten van de wereld, vooral in Europa. Dit boek toont aan dat Europeanen niet alleen hartstochtelijke missionarissen van eigendomsrechten waren – hoewel ze dat zeker waren – maar ook pioniers op het gebied van de confiscatoire staatsmacht. Dit heeft niets te maken met een aangeboren westerse hang naar plundering; we mogen de oude mythen over oosters despotisme niet vervangen door nieuwe verhalen over westerse hebzucht. Europa’s uitbarsting van confiscatoire innovatie bij het begin van de moderniteit was het product van uiterst energieke inspanningen om door middel van geweld af te rekenen met een zeer specifieke institutionele omgeving: het feodalisme.

Als bezitsregime was het feodalisme een complex ecosysteem van eigendoms- en gebruiksrechten. Anders dan alom wordt gedacht, eindigde het feodalisme niet met de middeleeuwen. Na een trage ontwikkeling van enkele eeuwen was het zo diepgeworteld dat het tot ver in de vroegmoderne tijd een belangrijk onderdeel van Europese samenlevingen bleef.²⁴ Maar in een overweldigende reeks revoluties en oorlogen tussen de zestiende en de negentiende eeuw veeften absolute vorsten en liberale hervormers veel aristocratische en feodale privileges van tafel, maakten een einde aan corrupte ambtenarij en handelsmonopolies, omheinden meentgronden, seculariseerden kerkbezit, nationaliseerden compagniestaten en schaften lijfeigenschap en slavernij af. Engeland en de Nederlandse Republiek waren toonaangevende confiscatoire staten, die een nieuwe weg plaveiden door tussen de jaren dertig van de zestiende en de jaren tachtig van de achttiende eeuw monastiek, heerlijk, commercieel en boerenbezit te onteigenen. Aan het einde van die periode hadden ook absolutistische regimes in

Piëmont, Rusland en Spanje vergelijkbare methoden overgenomen.

Vanaf de jaren negentig van de achttiende eeuw ontwikkelde Frankrijk zich in twee decennia vol revolutionaire strijd tot de toonaangevende confiscatoire staat wereldwijd. Het Franse voorbeeld vond navolging van Egypte tot Pruisen. Halverwege de negentiende eeuw volgde een nieuwe golf van confiscatoire natiestaten: Italië, Duitsland, de Verenigde Staten en Japan. Deze landen namen de gereedschapskist voor bezitsonteigening van voorgangerstaten over of ontwikkelden in felle gevechten tegen klerikale en feodale krachten, planters en boerengemeenschappen hun eigen instrumentarium. Deze geschiedenis van geweld smeedde scherpe onteigeningsinstrumenten die confiscatoire staten in de negentiende eeuw meenamen naar de wijdere wereld, toen ze nieuwe wetboeken verspreidden waarmee ze zichzelf en hun koloniale nakomelingen individuele en absolute eigendomsrechten gaven. Eeuwenlang had het feodale Europa zich van andere delen van de wereld onderscheiden door zijn ongebruikelijk dichte landschap van eigendomsclaims, -rechten en -privileges.²⁵ Maar nadat ze bijzonder krachtige confiscatoire staten hadden ontwikkeld om dat alles de baas te worden, waren Europeanen nu beter toegerust om de wereld te vormen.²⁶

In Europese handen kreeg onteigening een veel groter scala aan functies dan voorheen. Ze was niet langer een dienstmaagd van politieke stagnatie. Ze werd een transformatieve techniek die staten kon opbouwen, economische systemen reorganiseren, bestaande markten liberaliseren, nieuwe markten creëren, rijkdom vergaren en gebieden ontwikkelen – kortom, een bron van economische dynamiek. Door onteigening de vrije teugel te geven en aan te wenden kwamen Europeanen in het bezit van een bron van gigantische creatieve destructie in de schumpeteriaanse zin. Spoedig begon hun politiek-economische ontwikkeling af te wijken van die van andere volkeren. Oude dynastieke rijken in Eurazië die niet zo'n confiscatoire staatsmacht hadden gecultiveerd, zoals het Ottomaanse, het Perzische, het Mogol- en het Qing-rijk, raakten langzaam achterop.

Door de industriële revolutie veranderde het karakter van onteigening. Omdat de kapitaalvoorraad van Europese economieën zo snel groeide, onteigenden staten in de negentiende en twintigste eeuw veel meer bezit dan hun voorgangers uit de oudheid, de middeleeuwen en

de vroegmoderne tijd – niet ondanks, maar juist vanwege hun rijkdom.

Eeuwenlang was confiscatie vooral gericht geweest op land, geld en slaven, en af en toe op een kasteel of klooster. Nu waren er fabrieken, kanalen, spoorwegen, plantages, mijnen, stadspanen, financiële instrumenten, patenten en allerlei andere soorten waardevolle bezittingen die onteigend konden worden. Zoals de Duitse econoom Adolph Wagner in de jaren negentig van de negentiende eeuw constateerde: ‘In de verschillende fasen van de economische en sociale geschiedenis richt het onteigeningsproces zich op verschillende bezitsobjecten, afhankelijk van het bereik van sociaaleconomische ontwikkelingsdoelen en in overeenstemming met de uitbreiding van privébezit op het gebied van productiemiddelen, onvrije mensen en kapitaal, in het bijzonder grond en vastgoed.’²⁷

Kwantificeren biedt een belangrijke mogelijkheid om te bepalen wat de waarde was van het bezit dat in bepaalde samenlevingen werd onteigend. Om de materiële contouren van belangrijke onteigeningen te schetsen maakt dit boek gebruik van fundamentele maatstaven, zoals kapitaal-inkomenverhoudingen, de hoeveelheid geconfisqueerd land in verhouding tot de totale hoeveelheid land en andere middelen om de waarde van zaken te bepalen. Een veel gebruikte maatstaf in dit boek is de waarde van kapitaalvoorraden als aandeel in de jaarlijkse inkomensstroom binnen een bepaald gebied. Hierdoor kunnen we de relatieve invloed van napoleontische secularisaties in Europa vergelijken met landhervormingen in Azië tijdens de Koude Oorlog of de emancipatie van slavenarbeiders in de jaren zestig van de negentiende eeuw tegenover de nationalisatie van de spoorwegen in de periode van het fin de siècle plaatsen. Het is ontzettend lastig de historische waarde van bezittingen in geld uit te drukken en in veel gevallen is onze toegang tot betrouwbare en nauwkeurige gegevens beperkt. Vergeet dus niet dat de hier gepresenteerde cijfers slechts een algehele indruk geven.²⁸ We mogen ze niet interpreteren als exacte feiten, maar moeten ze zien als relatieve grootheden.

Als we de geschiedenis van confiscatie in kaart brengen met zulke kwantitatieve maatstaven, krijgen we een veel scherper beeld van de manier waarop op belangrijke keerpunten de economische macht is verschoven, of juist niet. In het kielzog van de Franse Revolutie schreef de Franse edelman Henri de Saint-Simon, die een fortuin had verdiend

door te speculeren met onteigende kerkelijke landgoederen: ‘De sociale orde verandert überhaupt niet als niet ook de bezitsorde verandert.’²⁹ Wanneer we bekijken hoeveel vermogen er op belangrijke momenten daadwerkelijk van eigenaar is gewisseld, kan dat inderdaad tot verrassende inzichten leiden. Sommige belangrijke revoluties en oorlogen blijken een veel geringere materiële breuk te hebben veroorzaakt dan aangenomen. De napoleontische oorlogen hebben bijvoorbeeld geleid tot een substantiële herverdeling van welvaart in het noorden en westen van Europa, maar het zuiden en oosten van Europa zijn er nauwelijks door geraakt. Andersom kunnen we massale onteigeningen ontdekken die in de conventionele geschiedschrijving vrijwel niet aan bod zijn gekomen. Regio’s die gemakkelijk over het hoofd worden gezien als historisch achtergebleven gebieden – Spanje in de jaren dertig van de negentiende eeuw, Rusland in de jaren zestig van de negentiende eeuw, Oost-Europa in de jaren twintig van de vorige eeuw – zullen in dit boek naar voren komen als proeftuinen waarin langdurige effecten zich hebben gemanifesteerd. Onteigening is een vitale dimensie van de economische en politieke geschiedenis van de moderne wereld, maar om dit te laten zien moeten we de schijnwerpers richten op zaken die zich in de meeste geschiedschrijving in de schaduw bevinden.

Mensen schetsen vaak een negatief beeld van onteigening omdat ze aannemen dat die gepaard gaat met ongebreidelde kapitaalvernietiging. Zeker, economische ontwrichting kan het resultaat van onvrijwillige beslagnames zijn, maar dat hoeft niet. Sommige onteigeningen zijn gericht op ongebruikt land of slijtende activa, die na confiscatie kunnen worden ingezet voor productieve doeleinden. Zoals we zullen zien, hangt de toename van onteigeningen in de laatste twee eeuwen nauw samen met de groeiende tendens om eigenaren te compenseren voor hun verlies. Eigenaren die hun bezit kwijtraakten hebben in ruil daarvoor vaak geld, goud, rentedragende obligaties of een of andere vorm van schadeloosstelling ontvangen. Voor staten met een goed functionerend belastingstelsel was het veel gemakkelijker om compensatie te betalen, ofwel direct ofwel uitgesmeerd over de tijd door schuldbrieven uit te schrijven. Daardoor waren de opkomende fiscaal-militaire regeringen van Europa ook capabeler als confiscatoi-

re staat; ze konden conflicten die onvermijdelijk waren voor minder ontwikkelde staten uit de weg gaan door geld op te halen en daarmee hele klassen van dwarsliggende eigenaren uit te kopen.³⁰

De verbreiding van de norm om in compensatie te voorzien betekende een grootse historische triomf voor de bezittende segmenten van de samenleving. In de negentiende eeuw beseften rijke eigenaren dat ze het effect van onteigening beter niet konden verkleinen door die te blokkeren of te proberen terug te draaien, maar door gunstige schadevergoedingen uit te onderhandelen. Als toonaangevende confiscatoire staten aan het begin van de negentiende eeuw bouwden Groot-Brittannië en Frankrijk ervaring op met het sluiten van compensatiedeals. Daarbij berekenden regeringscommissies en rechtbanken de waarde van bezittingen terwijl een nieuwe beroepsgroep van ‘onteigeningsagenten’ namens de eigenaren onderhandelde met de onteigenende publieke autoriteiten en ondernemingen. De norm om compensatie te bieden, die al in veel nationale wetgevingen was ingebed, verspreidde zich snel in de internationale politiek. Ondanks twee afschuwelijke wereldoorlogen en diepgaande ideologische conflicten bleven onteigenende regeringen in de twintigste eeuw aan die standaard vasthouden. Socialisten uit de derde wereld, zoals Gamal Abdel Nasser en Fidel Castro, boden voormalige eigenaren net zo goed compensatie aan als militaire dictators zoals Mobutu Sese Seko en Park Chung-Hee dat deden. Veel onteigeningen waren dan ook geen eenzijdige beslagnames waarvoor geen compensatie werd gegeven, maar half afgedwongen transacties waarbij de ene eigendomsclaim werd ingeruild voor een andere: lijfeigenen voor land in de jaren 1770 in Piëmont-Savoye, slaven voor obligaties in de jaren 1830 in Groot-Brittannië, aandelen voor overheidsschulden in de jaren 1870 in Duitsland, patenten voor toegang tot de markt in de jaren 1920 in de Verenigde Staten, of land voor industriële aandelen en rijst- of zoeteaardappelobligaties in de jaren 1950 in Taiwan. De mogelijkheden voor goederenruil zijn even eindeloos als de soorten van kapitalistisch bezit.

Doordat compensatie steeds meer de norm werd, vond bij veel onteigeningen geen kapitaalvernietiging plaats, maar kreeg kapitaal een andere vorm.³¹ Het waren met andere woorden waardebe warende processen. Dit heeft vaak goed uitgepakt voor voormalige

eigenaren en heeft het confiscatieproces soepeler en minder politiek ontwrichtend gemaakt. Slechts een select maar belangrijk groepje revolutionaire confiscaties waarbij de beslagleggers om principiële redenen compensatie afwezen waren daadwerkelijk waardevernietigende onteigeningen. Sommige daarvan waren het werk van communistische revolutionairen die streefden naar een bewuste breuk met kapitalistische bezitsverhoudingen. In 1918 initieerden Lenin en de bolsjewieken die Rusland overnamen zowel de grootste nationalisatie van buitenlands bezit als het grootste geval van wanbetaling ooit. Bij de collectivisaties in de stalinistische Sovjet-Unie en in maoïstisch China raakten ruwweg driekwart miljard boereigenaren hun land kwijt zonder compensatie.

Maar zelfs niet-gecompenseerde confiscaties waren niet altijd waardevernietigend. De grote verbeurdverklaringen van kerkelijke grondgebieden in de achttiende en negentiende eeuw in Europa en Latijns-Amerika en de niet-gecompenseerde emancipatie van slaven in de Verenigde Staten en Brazilië in de jaren zestig en tachtig van de negentiende eeuw hebben grote kapitaalvoorraden gedecimeerd. Tegelijkertijd hebben ze echter mensen bevrijd en enorme productieve hulpbronnen ontsloten, die toekomstige economische groei hebben gevoed. Deze onteigeningen waren waardevernietigend voor de eigenaren, maar waardetoevoegend voor de economie als geheel. Veel episodes die we in dit boek bestuderen hebben juist zoveel tweedracht gezaaid omdat ze een mix van creatieve en destructieve elementen bevatten. Het is deze meerduidige combinatie van timing, beleidsvorming en omstandigheden die verklaart waarom sommige economieën als gevolg van onteigeningen door schulden zijn verzwakt terwijl andere op een pad naar zeer snelle groei zijn gezet, waarom kapitalisten in sommige gevallen confiscaties hebben verwelkomd terwijl ze die in andere gevallen zo fel hebben bestreden dat er burgeroorlogen uit voortkwamen, en hoe de beslagname van bezit de legitimiteit van de staat heeft versterkt maar in sommige gevallen fataal heeft ondermijnd.

De moderne ontwikkeling van het verschijnsel onteigening is op de allereerste plaats een Europees verhaal. De eerste belangrijke reden hiervoor zijn we al tegengekomen: Europa was – ten goede of ten kwade – de drijvende kracht achter zowel de wereldwijde verbreiding

van de confiscatoire staat als het systeem van individueel privébezit dat bepalend was voor de moderniteit. Hierdoor zijn Europeanen de paradoxale hoofdrolspelers in de geschiedenis van eigendom: ze waren zowel de hartstochtelijkste beschermer van privébezit als de meest enthousiaste onteigenaars ter wereld.

De tweede reden om bijzondere aandacht aan Europeanen te schenken is dat ze met meer varianten van onteigening hebben gepioneerd dan bewoners van andere regio's in de wereld en dat ze een grotere diversiteit aan redenen daarvoor hadden. Europese staten en bedrijven hebben als eerste feodale eigendomsrelaties uitgeroeid; tijdens de Reformatie en in het tijdperk van de Atlantische revoluties religieuze rijkdom geseculariseerd; overzeese territoriale imperia opgebouwd door land te annexeren en bedrijven te nationaliseren; op massale schaal lijfeigenschap en slavernij afgeschaft; land onteigend om spoorwegen aan te leggen en vervolgens die spoorwegen zelf opgeëist; banken en nutsvoorzieningen tot staatsbezit gemaakt; met dwang buitenlandse olie-industrieën verworven; tijdens beide wereldoorlogen staats- en privébezittingen van vijanden genationaliseerd; tegoeden van centrale banken bevroren en goudreserves geconfisqueerd; kapitalistisch bezit te gronde gericht bij socialistische experimenten; en aan het einde van de twintigste eeuw socialistische bezittingen weer omgezet in kapitalistisch bezit. Het is dan ook onmogelijk de rol van onteigening in de recente wereldgeschiedenis te begrijpen zonder voortdurend aandacht voor Europa te hebben.

Dat betekent echter niet dat dit boek alleen over Europa gaat. We onderstrepen de belangrijke historische rol van confiscatie in kapitalistische landen juist om nog eens goed te beseffen waar veel grote onteigeningen eigenlijk hebben plaatsgevonden. De centrale rol van onteigening in de geschiedenis is nauwelijks een nieuw thema in een tijd waarin het publiek steeds meer aandacht krijgt voor de erfenis van het imperialisme. We begrijpen nu beter dan ooit hoe de Europeanen zich grote delen van de wereld en de daar aanwezige hulpbronnen hebben toegeëigend.³² Toch heeft deze verschuiving nog niet geleid tot een algemenere economische geschiedenis van de westerse wereld, die nog steeds geldt als een baken van krachtige bescherming van eigendom te midden van zwakke bezitsstructuren in de niet-westerse wereld. Het is gemakkelijk om te denken dat Europeanen hun

eigen rijkdom thuis hebben beschermd maar de hulpbronnen van anderen in het buitenland hebben gestolen. Een prominente stroming op het gebied van de politicologie, de economie en de rechtswetenschap heeft beschermde eigendomsrechten zelfs bestempeld als een centrale verklaring voor het succes van het Westen.³³ Deze benadering, het zogeheten nieuwe institutionalisme, stelt dat Europa rijk is geworden omdat het instellingen had ontwikkeld die het risico van confiscatie elimineerden. Voor zover onteigening een rol in deze geschiedsopvatting speelt, is het een negatieve rol met positieve effecten: een ziekte die zo ernstig was dat ze heeft geleid tot de ontdekking van een effectief tegengemiddel – liberale eigendomsrechten – die staten kon inenten en op een pad van gezonde ontwikkeling zetten.

In werkelijkheid hebben er binnen westerse staten echter veel onteigeningen plaatsgevonden, niet alleen in de vroegmoderne periode, maar al sinds het begin van de industriële revolutie.³⁴ De reden waarom Europeanen zo gigantisch veel overzeese rijkdommen hebben weten te verwerven is juist dat ze in eigen land confiscatoire technieken en principes hadden geperfectioneerd en die hebben meegenomen. Bovendien – en hier draait het om – bleven ze zich ook binnen de geïndustrialiseerde kern van de wereldeconomie van deze onteigeningsmethoden bedienen.³⁵ Scherpzinnige analisten hebben aangetoond hoe eigendomsrechten in het achttiende- en negentiende-eeuwse Brits-Amerikaanse kapitalisme in feite voortdurend onderworpen waren aan verandering en manipulatie.³⁶ In de woorden van de Amerikaanse rechtsgeleerde Carol Rose: ‘Onteigeningen waren beslist niet onbekend en evenmin erg ongebruikelijk; ze maken overduidelijk deel uit van ons eigendomsrecht – zozeer dat we ze in het algemeen niet eens als zodanig zien.’³⁷

Het probleem met de invloedrijke, eigendomsgerichte narratieven over de westerse ontwikkeling is niet dat ze er volledig naast zitten. Eigendomsrechten spelen zonder meer een belangrijke rol bij het ondersteunen en stabiliseren van onze economische systemen. De kwestie is eerder dat de propriëtaire verklaringen in een cruciaal opzicht onvolledig zijn, en daarom misleidend. Ze zeggen bijzonder weinig over de kwesties waarmee de meeste samenlevingen regelmatig te maken hebben of over de hardnekkige bronnen van instabiliteit waarmee ze al eeuwenlang kampen: economische en financiële crises, oorlogen en

civiele conflicten, politieke revoluties, milieurampen en sociale spanningen als gevolg van ongelijkheid. Als een gevolg daarvan zijn propriëtaire narratieven mooiweerverhalen die ons een zeer vooringenomen kijk op de meteorologie van de moderne geschiedenis geven. Dit boek wil daarentegen een geschiedenis van de staat en van bezit presenteren dat in alle seizoenen opgeld doet.

Duidelijke systemen van eigendomsrechten hebben zonder meer bijgedragen aan hun snelle economische expansie. Deze systemen moesten echter redelijk stabiel en voorspelbaar zijn, maar niet per se volledig gewaarborgd. Volkomen onveranderlijke bezitsordes zouden bij onvermijdelijke politieke en maatschappelijke verandering waarschijnlijk zelfs een nadeel kunnen vormen. Veel industrialiserende kapitalistische landen hebben tijdens hun economische ontwikkeling dan ook geregeld bezit opnieuw geordend – via overreding waar mogelijk en via dwang waar noodzakelijk – zonder dat dit hun groei echt in de weg stond.³⁸ Ondernemers en investeerders nemen zakelijke beslissingen vooral op basis van winstkansen; confiscatie is een van de risicofactoren die van invloed zijn op de inschatting van die kansen, maar maakt die zelden minder aantrekkelijk. Het vooruitzicht op hoge winsten kan opwegen tegen een aanzienlijke kans op onteigening, terwijl perfect gewaarborgd bezit niet zal aanzetten tot investeringen als er geen realistische kans op winst bestaat. Veiligheid is een relatieve kwestie en absolute bescherming van eigendom is in de economische geschiedenis een zeldzaamheid.³⁹ Maar dat is lang niet zo'n groot probleem als het lijkt. De historische kracht van het kapitalisme ligt in zijn aanpassingsvermogen: het heeft instituties nodig die goed genoeg zijn; ze hoeven niet perfect te zijn.

Zoals het karakter van bezit en van bezitters in de loop van de tijd is veranderd, zo verandert ook het brandpunt van een geschiedschrijving over bezitsontteigening. De eerste helft van dit boek gaat vooral over de twee belangrijkste categorieën van eigendom die vanaf de jaren zestig van de achttiende tot de jaren tachtig van de negentiende eeuw het doelwit van onteigening waren: land en onvrije mensen. De hoofdrolspelers van deze politieke en economische geschiedenis zijn hervormers en radicalen, liberalen en abolitionisten: hun tegenspelers zijn religieuze instituten, landeigenaren, boeren en plantagehou-

ders. Vanaf de late negentiende eeuw werd echter een nieuwe soort constructie dominant in de wereldeconomie: de grootonderneming. Toen het industriële kapitalisme meer georganiseerd raakte, veranderde ook de structuur van eigendom daarin. Een steeds groter deel van alle bezittingen was vanaf toen in handen van juridische entiteiten, en niet van mensen. Om deze bedrijfsentiteiten te onteigenen waren nieuwe procedures en technieken nodig. De tweede helft van dit boek legt dan ook gedetailleerd uit hoe onteigening van invloed was op de vele soorten eigendommen die in bezit waren van moderne ondernemingen: industriële fabrieken en machines, gebouwen, patenten en andere soorten intellectueel eigendom, claims op natuurlijke grondstoffen zoals olie en rubber, infrastructuur zoals spoorwegen en kanalen, en een groot scala aan financiële instrumenten.

Deel I, 'De geboorte van het onteigeningsrecht', begint in de vroegmoderne tijd met de opkomst van de eerste machtige Europese confiscatoire staten: Groot-Brittannië, de Nederlandse Republiek, Rusland, Piëmont en Spanje. Deze staten scherpten de praktijk van onteigening aan in twee eeuwen van godsdienst- en burgeroorlogen, die hun hoogtepunt bereikten met de Verlichting en de grote Atlantische revoluties, die getuige waren van diverse onteigeningsronden. We beginnen met de onderdrukking van de jezuïeten in de jaren zestig van de achttiende eeuw en beschrijven vervolgens de verschillende absolutistische en commerciële campagnes tegen bezittingen van de adel, de kerk en de boerenstand vanaf de Franse Revolutie via de wereldwijde napoleonistische oorlogen tot de opkomst van het Egypte van Mehmet Ali.

In deel II, 'De opkomst van de burgerlijke orde', bespreken we hoe Europeanen uit de negentiende eeuw het liberale model van privé-bezit dat ze op de restanten van het oude regime hadden gebouwd exporteerden naar alle uithoeken van de aarde. Eigendomsrechten in westerse stijl werden via wetgeving, handelsmaatschappijen, kanonnieboten en koloniën wereldwijd ingevoerd. Tot de grote onteigeningen uit die periode behoorden de nationalisaties van koloniale compagniestaten Indonesië en India, de emancipatie van slaven en lijfeigenen in de Atlantische wereld en het westen van Eurazië en de overnames van infrastructuur die werden aangejaagd door imperialistische concurrentie. Tegen het einde van de eeuw was een wereld-economie ontstaan die meer onderling verweven en welvarender was

dan ooit tevoren. Maar veel nationale elites, veroverde volkeren en bepaalde sociale klassen stoorden zich aan de verdeling van rijkdom en grondgebied, zodat verdere verschuivingen in eigendomsrelaties niet konden uitblijven. De burgerlijke beschaving had haar welvaart gebouwd op de onteigening van feodaal-aristocratische bezittingen, maar werd nu zelf bestookt met het spervuur van de confiscatoire krachten van oorlog, tirannie en revolutie.

In deel III, 'De grote compressie', bespreken we hoe twee wereldoorlogen, de Russische Revolutie, de Grote Depressie en de opkomst van het fascisme de macht van de confiscatoire staat tussen 1914 en het midden van de jaren veertig van de twintigste eeuw gigantisch hebben vergroot. In de eerste helft van de twintigste eeuw beleefde de economische ongelijkheid overal in de wereld zijn grootste nivellering in eeuwen. Deze 'grote compressie' was een baanbrekende gebeurtenis: in de geschreven geschiedenis van de mensheid kenden alleen de val van het Romeinse Rijk in de vijfde eeuw n.Chr. en de pestepidemie in de veertiende eeuw een vergelijkbare nivellering van welvaartsverschillen in het Westen.⁴⁰ In dit deel van het boek zien we dat de instellingen en beleidslijnen die tijdens de Eerste Wereldoorlog speciaal voor oorlogseconomieën waren ontworpen de voorwaarden schiepen om confiscatie in de drie decennia daarna tot onvoorstelbare niveaus op te stuwten.

In deel IV, 'Het hoogtepunt', bekijken we hoe de roofzuchtige oorlogen die door het fascisme waren ontketend een einde maakten aan de onschendbaarheid van westers bezit. Het herstel van de vrede in 1945 ging niet gepaard met een hernieuwd respect voor eigendomsrechten, maar met precies het tegenovergestelde: een heuse golf van confiscatoire landhervormingen en industriële nationalisaties overspoelde de wereld in de drie decennia na de Tweede Wereldoorlog. Nadat ze hadden gezien waartoe staatsinterventie in oorlogstijd allemaal had geleid, besloten overgangsregeringen en onafhankelijkheidsbewegingen confiscatoire staatsmacht voor nieuw vreedzaam gebruik aan te wenden. In deze hoofdstukken onderzoeken we grootschalige bezitsoverdrachten van de private naar de publieke sector, van buitenlanders naar nationale staatsburgers, van collaborateurs naar verzetslieden en van kolonisators naar pas onafhankelijk geworden staten.

In deel V, 'Nieuwe impulsen', onderzoeken we hoe eigenaren dank-

zij de opkomst van de neoliberale globalisering sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw bezitsoverdracht weer kunnen inzetten als instrument voor markthervorming en rechtsuitoefening. Het neoliberalisme bracht aanvankelijk de confiscatoire staat van halverwege de eeuw, met zijn krachtige greep op eigendomsrechten en privékapitaal, in diskrediet en veroorzaakte een heroriëntatie op dit gebied. Het bracht met zijn proces van privatisering staatseigendommen terug in particuliere handen en ging gepaard met de opkomst van een nieuw paradigma voor eigendomsrechten in de sociale wetenschappen. Maar wereldwijd gebeurden er genoeg andere zaken die in belangrijke opzichten afweken van dit sjabloon, zoals de economische opkomst van Oost-Aziatische en Midden-Oosterse modellen van staatskapitalisme, met hun gemengde eigendomsstructuren. In het laatste hoofdstuk maken we de balans op van de terugkeer van het verschijnsel onteigening in het afgelopen decennium. In het kielzog van de financiële crisis van 2008-2010 zijn onteigeningen in vier gedaanten teruggekeerd: als instrument van crisismanagement, als middel tot sociale interventie, als een vorm van strategisch investeren en als een wapen in de geo-economische concurrentiestrijd. Dit wordt aangejaagd door bankfaillissementen, vermogensongelijkheid, anti-liberaal nationalisme en populistische bewegingen, een wereldwijde pandemie, de versnelling van de klimaatcrisis en in belangrijke mate de rivaliteit tussen de Verenigde Staten enerzijds en Rusland en China anderzijds. In het nawoord bekijken we welke lessen we uit de geschiedenis van onteigening kunnen trekken.